

UNIwersytet PEDAGOGICZNY im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

CENTRUM KSZTAŁCENIA NAUCZYCIELI

Studia Podyplomowe : Przygotowanie do wykonywania zawodu nauczyciela

Aleksander Zygmunt Babiński

Ludność żydowska w Chrzanowie

Praca zaliczeniowa z przedmiotu Projekty Edukacyjne

napisana pod kierunkiem

dr hab. Natalii Demeshkant

...

Kraków 2021

Spis treści	
I Wstęp	3
II Wprowadzenie teoretyczne.....	4
1 Uzasadnienie wyboru tematu	4
2 Przegląd dotychczasowych prac	5
3 Charakterystyka celów	10
III Metodologia	11
1 Narzędzia badawcze	11
2 Opis fizyki	13
IV Wyniki badań.....	16
4.1 Wyniki dotyczące merytorycznej części projektu edukacyjnego.	16
4.2. Wyniki dotyczące metodycznej części projektu.	22
V Wnioski	24
Aneks.....	26
Spis tabel	28
Spis rysunków	28
Bibliografia.....	29

I Wstęp

Chrześcijaństwo po zakończeniu II wojny światowej powoli zapominali o tym, że przez wieki w Chrzanowie, obok Polaków mieszkali również Żydzi. Już w XIX wieku stanowili oni ponad połowę mieszkańców miasteczka, a w dwudziestoleciu międzywojennym spadła, na skutek przyłączenia do miasta okolicznych gmin wiejskich – Kątów i Kościelca, do połowy. Pamięć o naszych sąsiadach zaczęto przywracać na przełomie XX/XXI wieku. Realizacja niniejszej pracy ma wzbudzić, a następnie pogłębić w społeczeństwie zainteresowanie na poziomie ponadregionalnym i regionalnym historią i kulturą żydowską.

Celami pracy są:

- upowszechnienie wiedzy na temat historii, kultury i zwyczajów ludności żydowskiej zamieszkującej niegdyś Chrzanów i okolice,
- wykształcenie umiejętności realizacji zadań o charakterze interdyscyplinarnym,
- wykształcenie umiejętności pracy ze źródłami historycznymi, tekstami literackimi i tekstami kultury,
- wykształcenie umiejętności wykorzystywania różnych źródeł informacji (źródła rękopiśmienne, książki tradycyjne, ebooki, zbiory online),
- rozwijanie umiejętności gromadzenia informacji i materiałów oraz ich selekcji,
- wykształcenie umiejętności współpracy w grupie oraz jej doskonalenie,
- wykształcenie odpowiedzialności za wykonanie powierzonego zadania,
- wykształcenie w uczniach umiejętności planowania własnych działań.

Praca została podzielona na Wstęp, Wprowadzenie teoretyczne, Metodologię, Wyniki badań, Wnioski. Praca zawiera też spis tabel i rysunków oraz bibliografię.

We wprowadzeniu teoretycznym uzasadniono wybrany temat projektu, zaprezentowano przegląd dotychczasowej literatury oraz scharakteryzowano cele projektu. W części dotyczącej metodologii opisano w jaki sposób uczniowie powinni przeprowadzić badania, aby uzyskać odpowiedzi na postawione pytania badawcze oraz opisano fizykę projektową. W kolejnej części opisano wyniki badań. W ostatniej części przedstawiono wnioski dotyczące realizacji projektu.

II Wprowadzenie teoretyczne

1 Uzasadnienie wyboru tematu

Projekty edukacyjne należą do metod aktywizujących ucznia. Po raz pierwszy zostały one zastosowane na początku XX wieku w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. W Polsce zaczęto je stosować już w dwudziestoleciu międzywojennym. Po wojnie zaprzestano ich stosowania. Powrócono do nich w czasie prac nad reformą oświaty w 1999 roku (M. Bieniek, 2007, s. 188). Projekty jako metoda aktywizująca, charakteryzują się z góry ustalonym czasem, w którym muszą zostać zrealizowane, kompleksowością oraz względnym nowatorstwem. Są one kompleksowe, interdyscyplinarne oraz mają przynieść określony rezultat (A. Klimowicz, 2009, s. 77).

Podstawa programowa stawia przed szkołą zadanie przygotowania młodych ludzi do dorosłego życia m.in. przez nabywanie kompetencji społecznych takich jak współpraca, komunikacja, a także rozwijanie przedsiębiorczości i kreatywności. (K. Sołtan-Możdżeńska, 2019, s. 11).

Nabywanie kompetencji społecznych, współpraca w grupie, w tym w środowiskach wirtualnych, udział w projektach zespołowych lub indywidualnych oraz organizacja i zarządzanie projektami ma duże znaczenie dla rozwoju młodego człowieka oraz jego sukcesów w dorosłym życiu (K. Sołtan-Możdżeńska, 2019, s. 11).

Zastosowanie metody projektu „Ludność żydowska w Chrzanowie” oprócz wspierania w nabywaniu wspomnianych wyżej kompetencji, powinna również rozwinąć u uczniów przedsiębiorczość i kreatywność oraz umożliwić im stosowanie w procesie kształcenia innowacyjnych rozwiązań programowych, organizacyjnych i metodycznych, gromadzenia oraz oceny wiarygodności źródeł, rzetelność w prowadzeniu badań. Pracując nad projektem uczniowie powinni nauczyć sporządzać się bibliografię i netografię. Wszystkie te działania są ważnym elementem nie tylko edukacji historycznej, ale również informacyjnej.

Już pod koniec lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku wzrosło w Chrzanowie i na ziemi chrzanowskiej zainteresowanie losami ludności żydowskiej zamieszkującej te tereny. Nastąpiło to po wieloletnim okresie ignorowania tego tematu w regionie. Wiedza społeczna dotycząca Żydów chrzanowskich opierała się po II wojnie światowej na przekazywanych

ustnie informacjach. Były one obarczone dużą dozą subiektywizmu osób przekazujących relacje. Osoby łaknące większej liczby informacji mogły sięgnąć do publikacji opracowanych przed I lub II wojną światową. W opracowaniach tych niestety sprawę tę potraktowano w bardziej lub w mniej marginalny sposób. Przekazy ustne i niedostatek informacji pisanej doprowadziły do kształtowania się postpamięci o żydowskich mieszkańcach Chrzanowa. Stała się ona punktem wyjścia do bardziej naukowego podejścia do tematu. Najpierw nieśmiało, potem z większym zaangażowaniem zaczęto zajmować się tym zagadnieniem w bardziej naukowy sposób. W celu szerszego zaprezentowania chrzanowianom historii ludności żydowskiej zamieszkującej Chrzanów podjęto trud zrealizowania projektu „Ludność żydowska w Chrzanowie”.

2 Przegląd dotychczasowych prac

Projekt „Ludność żydowska w Chrzanowie” wpisuje się w podstawę programową i program nauczania historii w liceum ogólnokształcącym. Jest przeznaczony on dla klas II, III i IV liceum ogólnokształcącego. Uczniowie tych klas posiadają już podstawową wiedzę dotyczącą pracy ze źródłami historycznymi. Nauczyciel pracując z nimi metodami aktywizującymi, takimi jak debata oksfordzka, debata za i przeciw, burza mózgów, analiza SWOT, przygotował ich do pracy z kolejną metodą aktywizującą jakim jest projekt. Przeznaczony jest więc dla uczniów klas II, III i IV liceum ogólnokształcącego, którzy nie powinni mieć problemu ze zrealizowaniem zadań w nim przewidzianych.

Dotychczas nie ukazało się monograficzne opracowanie poświęcone ludności żydowskiej zamieszkującej niegdyś Chrzanów i okoliczne miejscowości. W starszej literaturze poświęconej powiatowi chrzanowskiemu i Chrzanowi temat ludności żydowskiej był traktowany marginalnie. Krótkie wzmianki o nich pojawiły się więc w monografii S. Polaczka „*Powiat chrzanowski w Wielkim Księstwie Krakowskim*”, napisanym na konkurs organizowany przez lwowskie Muzeum im. Dzieduszyckich, oraz w podstawowej i najlepszej jak do tej pory monografii autorstwa Jana Pęcowskiego „*Chrzanów. Miasto powiatowe w województwie krakowskim. Monografia z 27 ilustracjami w tekście*”, opublikowanej w Chrzanowie w roku 1934. W monografii Polaczka ludności żydowskiej poświęcono niewielki akapit, w którym w bardzo tendencyjny sposób przedstawiono Żydów. (S. Polaczek, 1914, s. 82-83). Łagodniejszy stosunek do ludności żydowskiej zaprezentował w dwadzieścia lat później Jan Pęcowski w monografii Chrzanowa. W niektórych przypadkach zachował on obiektywizm, a w niektórych wydarzenia przedstawił w sposób w mniej lub bardziej subiektywny. Obiektywizm zachował on przy odległych czasach, pisząc o organizacji w 1745 roku kahału żydowskiego w Chrzanowie (J. Pęcowski, 1934, s. 149). Subiektywnie

przedstawił on uczęszczanie dzieci żydowskich do szkoły początkowej w Chrzanowie w okresie Wolnego Miasta Krakowa. Odnotował również fakt wynajęcia budynku szkolnego od żydowskiego mieszkańca Chrzanowa, ale pominął niewygodne fakty. Jeżeli już musiał któryś odnotować czynił to w sposób tendencyjny. Przykładem takiego zabiegu jest odnotowanie, że aż 79 Żydów zostało ukaranych grzywną za nieposyłanie dzieci do szkoły. Korzystając z doskonale zachowanych materiałów pominął w sposób świadomy karanie grzywnami przez dozór szkolny ludności chrześcijańskiej. Zabieg ten miał na celu świadomą stygmatyzację żydowskich współobywateli. (J. Pęcowski, 1934, s. 134-135).

Zajmując się statystyką w sposób tendencyjny zaniżył liczbę żydowskich mieszkańców Chrzanowa. W celu zwiększenia liczby chrześcijan uznał za mieszkańców miasta wszystkich przynależnych do parafii chrzanowskiej, dołączając w ten sposób do liczby mieszczan mieszkańców okolicznych wsi. (J. Pęcowski, 1934, s.166-167).

Całkowicie pominął udział żydowskich mieszkańców Chrzanowa w walkach Legionów Polskich w czasie I wojny światowej. Niewygodnemu dla władz miejskich i mieszkańców Chrzanowa tematowi pogromu żydowskiego w listopadzie 1918 roku poświęcił jedynie króciutkie zdanie. (J. Pęcowski, 1934, s. 198).

O wiele więcej miejsca Żydom poświęcił J. Pęcowski, w opublikowanym po latach opracowaniu *„Powiat chrzanowski pod okupacją niemiecką w latach 1939-1945”*. Opracowanie to zostało napisane w dwa lata po zakończeniu II wojny światowej. Przez dwadzieścia lat przeleżało w domu autora w formie maszynopisu. Dopiero syn autora, w roku 1969, podarował je Muzeum w Chrzanowie. Tam przez kolejne sześćdziesiąt lat przeleżało w Archiwum Dokumentacji Naukowej. Decyzję o publikacji podjęto dopiero w związku z mającą nadejść 75 rocznicą wybuchu II wojny światowej i 55 rocznicą śmierci Jana Pęcowskiego. Patrząc na to, że opracowanie to jest niezbyt obszerne to sprawom żydowskim autor poświęcił sporo miejsca. Całe zagadnienie opisał na czterech stronach, czyli 1/6 swojego opracowania (J. Pęcowski, 2014, s. 28-31).

Historia ludności żydowskiej została całkowicie pominięta w monografii powiatu chrzanowskiego i Jaworzna, zatytułowanej *„Ziemia chrzanowska i Jaworzno*, a opracowanej w latach sześćdziesiątych XX wieku.

Pierwszym, z prawdziwego zdarzenia, naukowym opracowaniem, dotyczącym ludności żydowskiej, zamieszkującej Chrzanów, był artykuł B. Małeckiej *„Żydzi ziemi Chrzanowskiej 1918-1939”*, opublikowany w 1998 roku w numerze 3 Biuletynu Żydowskiego Instytutu Naukowego. Artykuł ten jest również dostępny online. Po krótkim wprowadzeniu, w którym przedstawiła najważniejsze informacje o pierwszych Żydach, którzy zamieszkali w

Chrzanowie oraz o historii gminy wyznaniowej żydowskiej przed rokiem 1918. Następnie przedstawiła losy ludności żydowskiej Chrzanowa w latach 1918-1939. W związku z ograniczonym miejscem zrobiła to w bardzo zwięzły sposób. (A. Małecka, 1998, s. 43-55).

W tym samym roku ukazał się artykuł naukowy autorstwa Franciszka Zacnego *Żydzi w Chrzanowie w XVII i XVIII wieku*. Został on opublikowany w pracy zbiorowej *Chrzanów. Studia z dziejów miasta i regionu do roku 1939*. (F. Zacny, 1998, s. 285-305).

Wzmianki o ludności żydowskiej pojawiły się również w artykule naukowym A. Babińskiego „*Chrzanów i ziemia chrzanowska podczas I wojny światowej. Próba rysu historycznego*”, opublikowanym w trzecim tomie *Chrzanów. Studia z dziejów miasta i regionu*. (A. Babiński, s. 133-166). W artykule tym autor zwrócił uwagę między innymi na sporządzane w czasie I wojny światowej spisy Żydów ortodoksyjnych (A. Babiński, 2009, s. 158).

Bardziej kompleksowo opracowane artykuły naukowe pojawiły się w zbiorze „*Żyli wśród nas. Chrzanowscy Żydzi*”. Profesor Jacek Chrobaczewski pisząc recenzję wydawniczą zbioru tych artykułów stwierdził „(...)to nie jest też opracowanie monograficzne, bowiem akcent został położony tu przede wszystkim na pewne tylko, jednakże ważne, świadomie jak sądzę wybrane i przemyślane, segmenty żydowskie i żydowsko-polskiej historii Chrzanowa” (J. Chrobaczewski, 2016, s. 5).

W zbiorze tym zostały opublikowane artykuły: byłego dyrektora Muzeum w Chrzanowie – Zbigniewa Mazura, *Zamiast wstępu. Renowacja cmentarza żydowskiego w Chrzanowie* (Z. Mazur, 2016, s. 9-39), Eugeniusza Kępińskiego i Marka Szymaszkiewicza „*Żydowskie budynki w Chrzanowie – ich historia, przeznaczenie i właściciele*” (E. Kępiński, M. Szymaszkiewicz, 2016, s. 41-69), Anny Sadło-Ostafin „*Zespół synagogałny na placu Estery w Chrzanowie*” (A. Sadło-Ostafin, 2016, s. 71-89), Aleksandra Babińskiego, „*Ludność żydowska Chrzanowa i jej udział w życiu politycznym i gospodarczym miasta w latach 1849-1918*” (A. Babiński, 2016, s. 91-122), Katarzyny Pabis-Cisowskiej, *Żydzi w Chrzanowie w okresie międzywojennym* (K. Pabis-Cisowska, 2016, s. 125- 242) i Aleksandry Namysło „*Spółeczność żydowska Chrzanowa i jej losy w okresie II wojny światowej*” (A. Namysło, 2016, s. 243-298). Zbiór ten kończy tekst wspomnieniowy świadka historii Samuela Reifera „*Krótką historią mojego przeżycia Gehenny Niemieckiej 1939-1945*” (S. Reifer, s.301 -319).

Tekst Z. Mazura „*Zamiast wstępu. Renowacja cmentarza żydowskiego w Chrzanowie*” nie jest tylko poświęcony, jak tytuł sugeruje sprawom związanym z renowacją cmentarza. Wykracza on bardzo poza ramy narzucone tytułem. Autor zawiera w nim informacje o historii

gminy żydowskiej w Chrzanowie, historii powstania cmentarza żydowskiego, pochówkom na nim. Przedstawia również bibliografię dotyczącą cmentarza.

Tekst autorstwa E. Kępińskiego i M. Szymaszkiewicza „*Żydowskie budynki w Chrzanowie – ich historia, przeznaczenie i mieszkańcy*” jest poświęcony historii budynków należących do Żydów oraz organizacji żydowskich. Autorzy opisali w swoim artykule między innymi budynki należące do: doktora Samuela Cyfera i Markusa Feingenbauma, Henryka Loewenfelda, Süßmanna Kúhnreicha, Siny Kurtza, kantora Hirsza Bakona, synagogę Anshe Chail, budynek jatek rytualnych czy budynek Chewre Tehilim (E. Kępiński, M. Szymaszkiewicz, 2016, s. 45-67).

Tekst Anny Sadło-Ostafin „*Zespół synagogałny na Placu Estery*” jest poświęcony, nie istniejącemu już, zespołowi synagogałnemu na nieistniejącym również Placu Estery. Obecnie przez plac ten biegnie droga w kierunku Katowic. Autorka skupiła się w swoim artykule historią i architekturą synagogi chrzanowskiej, mykwą – czyli łaźnią żydowską, bet-ha-midrasmem oraz koszernią, które tworzyły przywołany zespół synagogałny (A. Ostafin, 2016, s. 77-79, 84-85).

Artykuł A. Babińskiego „*Ludność żydowska Chrzanowa i jej udział w życiu politycznym i gospodarczym miasta w latach 1849-1918*” jest poświęcony demografii, gminie wyznaniowej oraz życiu politycznemu ludności żydowskiej Chrzanowa w latach 1849-1918.

Katarzyna Pabis-Cisowska w tekście „*Żydzi w Chrzanowie w okresie międzywojennym*” omawia życie gospodarcze, społeczne, kulturalne i polityczne. W części poświęconej gospodarce zwraca uwagę na życie ekonomiczne ludności żydowskiej, przedstawiając między innymi zakłady produkcyjne Chaskela Reicha, Mendla Aszkenazego, Abrahama Engelsteina, Mozesa Linkowskiego czy R. Grajowera (K. Pabis-Cisowska, 2016, s. 127-130, 135). Omawiając życie społeczne autorka wymienia wiele stowarzyszeń i towarzystw żydowskich. Są to między innymi Towarzystwo Opieki nad sierotami żydowskimi, Oddział Centralnej Organizacji Opieki nad dziećmi żydowskimi czy Stowarzyszenie Opieki nad żydowską młodzieżą „Haszomer-Haciar (K. Pabis-Cisowska, 2016, s. 157, 159, 161). Na dalszych kartach opracowania autorka omawia działalność polityczną wobec Niemiec, wybory do Rady Miejskiej oraz wybory do Sejmu i Senatu (K. Pabis-Cisowska, 2016, s. 222-224, 224-225, 225-229).

Aleksandra Namysłó w tekście „*Spoleczność żydowska Chrzanowa i jej losy w okresie II wojny światowej*” opisuje losy Żydów w czasie okupacji niemieckiej. Zwraca uwagę na organizację wewnętrzną Żydów w latach 1939-1942, pracę przymusową, powstanie wydzielonej dzielnicy żydowskiej oraz jej likwidację. Podaje również statystykę ocalałych z holocaustu (A. Namysłó, 2016, s. 245 - 256, 257 - 261, 261-266, 266-270, 270-271, 273-298).

W roku 2017 w Chrzanowskich Zeszytach Muzealnych została opublikowana praca licencjacka Zbigniewa Razowskiego „*Na cztery światy strony. Losy Żydów chrzanowskich podczas Holokaustu*”. Stosując koncepcję metodologiczną „trajektorii” zaprezentował on losy Altera Winera, Henryka Taubera, Pinkusa Jakubowicza - czterech żydowskich mieszkańców Chrzanowa.

Aleksander Babiński, w obronionej w 2019 roku pracy doktorskiej poświęcił jeden podrozdział ludności żydowskiej oraz działalności Komitetu Starozakonnych Obwodu Chrzanowskiego.

Mówiąc o źródłach w rozumieniu historycznym, należy zwrócić uwagę na zamieszczone w omawianym już zbiorze *Żyli wśród nas. Chrzanowscy Żydzi*, wspomnienia Samuela Reifera, „*Krótką historią mojego przeżycia Gehenny Niemieckiej 1939-1945*. Jak sam tytuł zdradza, te krótkie wspomnienia są poświęcone losom autora w czasie holocaustu.

Drugim wydawnictwem źródłowym jest „*W pamięci i w sercu. Chrzanów we wspomnieniach Berka Grajowera*”. Pozycja ta została opublikowana w Chrzanowskich Zeszytach Muzealnych i jest właściwie zbiorem listów pisanych przez Berka Grajowera do pracownika muzeum chrzanowskiego Henryka Czarnika. W większej części listy te dotyczą rodziny Grajowerów.

Kończąc przegląd literatury, należy wspomnieć o wydawnictwie towarzyszącym, zorganizowanej w 2005 roku wystawie o cmentarzu żydowskim. Wydawnictwo to zostało zatytułowane „*Kierków. Zabytek za kamiennym murem*”. Jego autorem jest Wojciech Wyzina, który w lapidarny sposób przedstawił pochodzenie nazwy cmentarza żydowskiego, rolę macewy, pochówek, epitafium i symbolikę używaną na nagrobkach.

Opracowania te w pełni wpisują się w podstawę programową i program szkolny z historii, realizowany w liceum. Omawiają kwestie dotyczące historii lokalnej w XVII wieku (dział XXII podstawy programowej i programu nauczania historii w liceum poświęcony ustrojowi, społeczeństwu i kulturze Rzeczypospolitej Obojga Nardów, realizowany w klasie II), XVIII wieku (działy XXVI, XXVII i XXVIII, poświęcony Rzeczypospolitej w czasach Stanisława Augusta Poniatowskiego, realizowany w klasie II), w okresie niewoli narodowej (działy XXXI – Ziemia polska i ich mieszkańcy w latach 1815-1846, XXXVI - Kultura i nauka polska w II połowie i na początku XX wieku), w dwudziestoleciu międzywojennym (działy XLIII - Społeczeństwo II Rzeczypospolitej - realizowane w klasie III) i po roku 1939 (działy XLVIII – Polska pod okupacją niemiecką i sowiecką i XLIX – Niemiecka polityka eksterminacji). Tym samym ułatwią uczniom realizację założonego projektu.

3 Charakterystyka celów

Przy planowaniu projektu założono, że głównym celem projektu jest umocnienie tożsamości lokalnej, oraz uświadomienie uczniom, że w przeszłości w Chrzanowie żyła obok społeczności polskiej żyła również społeczność żydowska, wzmocnienie działań, które posłużą do identyfikacji z „małą ojczyzną”, propagowanie edukacji interpersonalnej.

Celami szczegółowymi projektu są:

- upowszechnienie wiedzy na temat historii, kultury i zwyczajów ludności żydowskiej zamieszkującej Chrzanów i okolice;
- stosunków polsko-żydowskich w Chrzanowie;
- wykształcenie umiejętności o charakterze interdyscyplinarnym;
- wykształcenie u uczniów umiejętności pracy ze źródłami historycznymi,
- wykształcenie umiejętności wykorzystywania różnych źródeł informacji – źródła rękopiśmienne, książki tradycyjne, ebooki, zbiory online;
- rozwijanie u uczniów umiejętności gromadzenia informacji i materiałów oraz ich selekcji;
- wykształcenie w uczniach umiejętności współpracy w grupie oraz jej doskonalenia,
- wykształcenie w uczniach odpowiedzialności za wykonanie powierzonego zadania oraz umiejętności planowania własnych działań.

III Metodologia

1 Narzędzia badawcze

Na potrzeby pracy zostaną wykorzystane przede wszystkim badania materiałów źródłowych oraz opracowań. Przyczyną tego jest fakt, że osoby, które mogłyby być „świadkami historii” już nie żyją. Natomiast postpamięć funkcjonująca wśród mieszkańców Chrzanowa i okolic jest obciążona dużą dozą odczuć subiektywnych, które prowadziłyby do zakłamania badań prowadzonych w projekcie. Przewidywane jest jednak przeprowadzenie trzech wywiadów z osobami zajmującymi się tematyką żydowską: z Anną Sadło-Ostafin – pracownikiem Muzeum w Chrzanowie, Wojciechem Wyziną – osobą dzięki staraniom, której odnowiono cmentarz żydowski oraz z Eugeniuszem Kępińskim – chrzanowskim kolekcjonerem oraz znawcą spraw dotyczących budynków żydowskich istniejących w Chrzanowie.

Uczniowie opracowali kwestionariusze wywiadu, który przeprowadzili z wymienionym wyżej osobami. Kwestionariusz ten zawierał pytania dotyczące historii Żydów, zamieszkujących w przeszłości miejscowość. Zawarto w nim pytania dotyczące pojawienia się ludności żydowskiej w Chrzanowie, powstania kahału, kirkutu oraz żydowskiej gminy wyznaniowej w Chrzanowie. Kwestionariusz ten posłużył do skonfrontowania źródeł pisanych ze źródłami osobowymi i umożliwił uczniom wyciągnięcie wniosków. Praca z narzędziami badawczymi powinna podnieść kompetencje uczniów oraz ukształtować ich wiedzę dotyczącą nie tylko ludności żydowskiej zamieszkującej Chrzanów. Zawarli w nim następujące pytania:

1. Kiedy do Chrzanowa przybyli pierwsi Żydzi
2. Kiedy kahał chrzanowski oddzielił się od kahału olkuskiego
3. Kiedy powstały bożnica i kirkut chrzanowski
4. Czy w czasie rozbiorów ludność żydowska zamieszkująca Chrzanów i okolice była zorganizowana jak wcześniej w kahał
5. Jakie istniały organizacje społeczne i kulturalne w dwudziestoleciu międzywojennym
6. Jakie były losy Żydów chrzanowskich w czasie II wojny światowej
7. Czy w Chrzanowie istniało getto
8. Ile Żydów chrzanowskich przeżyło II wojnę światową.

Praca z projektem powinna doprowadzić do – upowszechnienia wśród uczniów wiedzy na temat historii, kultury i zwyczajów ludności żydowskiej zamieszkującej Chrzanów i okolice

oraz stosunków polsko-żydowskich w Chrzanowie. Wykształciła w uczniach umiejętności o charakterze interdyscyplinarnym; umiejętności pracy ze źródłami historycznymi, wykorzystywania różnych źródeł informacji w tym źródeł rękopiśmiennych, książek tradycyjnych, ebooków oraz zbiorów online. Uczniowie powinni rozwinąć umiejętności gromadzenia informacji i materiałów i ich selekcji, a także wykształcić w sobie umiejętność współpracy w grupie, odpowiedzialności za wykonanie powierzonego zadania oraz planowania własnych działań.

2 Opis fizyki

Fizyka projektu Ludność żydowska w Chrzanowie składa się z dziesięciu części. Zostały w niej zawarte informacje dotyczące obszaru projektu, tematu, beneficjentów, celów projektu, zadań, które trzeba zrealizować, aby ukończyć projekt, czasu realizacji, szczegółowego harmonogramu działań, źródeł zarówno osobowych jak i instytucjonalnych, sposobu dokumentacji oraz przewidywanego sposobu prezentacji.

I Obszar projektu:

Edukacyjny

II Temat projektu:

Ludność żydowska w Chrzanowie

III Beneficjenci projektu: Beneficjentami projektu są Liceum Ogólnokształcące im S. Staszica w Chrzanowie oraz gmina Chrzanów

IV Cele: 1. upowszechnienie wiedzy na temat historii, kultury i zwyczajów ludności żydowskiej zamieszkującej niegdyś Chrzanów i okolice, 2. wykształcenie umiejętności realizacji zadań o charakterze interdyscyplinarnym, 3. wykształcenie u uczniów umiejętności pracy ze źródłami historycznymi, tekstami literackimi i tekstami kultury, 4. wykształcenie umiejętności wykorzystywania różnych źródeł informacji (źródła rękopiśmienne, książki tradycyjne, ebooki, zbiory online) 5. rozwijanie u uczniów umiejętności gromadzenia informacji i materiałów oraz ich selekcji, 6. wykształcenie w uczniach umiejętności współpracy w grupie oraz jej doskonalenie 7. wykształcenie w uczniach odpowiedzialności za wykonanie powierzonego zadania, 8. wykształcenie w uczniach umiejętności planowania własnych działań.

V Zadania, które trzeba wykonać aby zrealizować cele projektu

1. Zadanie pierwsze: Żydzi chrzanowscy w I Rzeczypospolitej

- a) Ustalenie pierwszej wzmianki o pojawieniu się Żydów w Chrzanowie,
- b) Powstanie kahału i kirkutu w Chrzanowie,
- c) Pierwsi rabini
- d) Proces o zabójstwo dziecka chrześcijańskiego.

2. Zadanie drugie: Żydzi chrzanowscy w okresie niewoli narodowej

- a) Rozwiązanie kahału i powołanie Komitetu Starozakonnych Obwodu Chrzanowskiego,
- b) Powołanie okręgów metrykalnych c) Statut gminy żydowskiej w Chrzanowie
- d) Bożnica i Kirkut.

3. Zadanie trzecie: Żydzi chrzanowscy w dwudziestoleciu międzywojennym

a) Gmina żydowska,

b) Bożnica

c) Organizacje kulturalne i sportowe Żydów chrzanowskich.

4. Zadanie czwarte: Żydzi w czasie okupacji

a) Utworzenie getta w Chrzanowie,

b) Holocaust.

V Czas realizacji

Cztery miesiące (15 września-15 grudnia)

VI Szczegółowy harmonogram działań :

Tabela 1 Szczegółowy harmonogram zadań

Zadanie	Sposób realizacji	Termin
Zawarcie kontraktu między nauczycielem a uczniami	Spotkanie autorów projektu z nauczycielem prowadzącym projekt	15 września
Zapoznanie się z ideą i celami projektu Ludność żydowska w Chrzanowie, rozdzielenie zadań między członków grupy		
Samodzielne pozyskanie przez uczniów źródeł informacji o Żydach w Chrzanowie, rozdzielenie zadań między członków grupy	Konsultacje z nauczycielem prowadzącym projekt	Początek października
Żydzi chrzanowscy w okresie I Rzeczypospolitej	Konsultacje z nauczycielem prowadzącym projekt	Połowa października
Żydzi chrzanowscy w okresie niewoli narodowej	Konsultacje z nauczycielem prowadzącym projekt	Koniec października
Żydzi chrzanowscy w dwudziestoleciu międzywojennym	Konsultacje z nauczycielem prowadzącym projekt	Połowa listopada

Żydzi chrzanowscy w czasie okupacji, holocaust	Konsultacje z nauczycielem prowadzącym projekt	Koniec projektu
Prezentacja projektu Ludność żydowska w Chrzanowie	Konsultacje z nauczycielem prowadzącym projekt	Połowa grudnia

VII Źródła

1. *Osobowe*: a) Eugeniusz Kępiński, b) Anna Sadło- Ostafin, c) Wojciech Wyzina

2. *Instytucjonalne*: a) Muzeum w Chrzanowie i. Ireny i Mieczysława Mazarakich b) Biblioteka Miejska w Chrzanowie, c) Urząd Miasta Chrzanowa, d) Starostwo Powiatowe w Chrzanowie

IX Sposób dokumentacji: 1. Wykonanie zdjęć obiektów historycznych, 2. Sporządzenie broszury

X Przewidywany sposób prezentacji:

Efekty projektu zostaną zaprezentowane w czasie akademii, która odbędzie się w połowie grudnia. Na akademię zostaną zaproszeni przedstawiciele instytucji wspierających realizację projektu.

IV Wyniki badań

4.1 Wyniki dotyczące merytorycznej części projektu edukacyjnego.

Przedstawiciele ludności żydowskiej pojawili się w Chrzanowie przed 1590 rokiem, a pierwszym znanym z imienia Żydem był Jakub – właściciel chrzanowskiego lombardu (F. Zacny, 1998, s. 285).

Możliwość pojawienia się i rozwoju zawdzięczali temu, że Chrzanów był miasteczkiem prywatnym i nie obowiązywało w nim *pivilegium de non tolerandis judeis*, czyli przywilej nie tolerowania ludności żydowskiej. Już przed rokiem 1745 ludność żydowska zamieszkująca ziemię chrzanowską podlegała kahałowi olkuskiemu, będąc tak zwanym przykahałkiem. W I połowie XVIII wieku Żydzi chrzanowscy oddzielili się od kahału olkuskiego, tworząc własny kahał obejmujący Chrzanów i okoliczne wioski.

Ludność żydowska Chrzanowa doczekała się swojego rabin – Eisika z Pilicy już w roku 1775. Nie wypełniał jednak swoich obowiązków, które, mieszkając ciągle w Krakowie, zrzucił na swego zastępcę. Doprowadziło to do konfliktu, a sprawa oparła się o gród krakowski, gdzie Żydzi chrzanowscy protestowali przeciwko temu, że są zobowiązani płacić Ossolińskiemu – ówczesnemu właścicielowi Chrzanowa po 6 dukatów rocznie przez osiem lat za mianowanie rabin, a ponadto 1500 złotych zastępującemu rabin szkolnikowi. Sprawa przeciwko rabinowi Eiskowi oparła się aż o Sąd Skarbu Koronnego. Posiadając rabin zaczęto się starać o budowę synagogi i założenie w Chrzanowie cmentarza. Do tej pory w Chrzanowie, od roku 1759. działał łączący funkcje szkoły oraz bożnicy- *bet- ha-midrash*. Starania u władz kościelnych o budowę synagogi rozpoczęto w 1785 roku. Po uzyskaniu zgody arcybiskupa Michała Poniatowskiego, oblatowano ją księgach grodzkich krakowskich z 1786, a budowę rozpoczęto w 1787 roku (A. Sadło-Ostafin, 2016, s. 78-79).

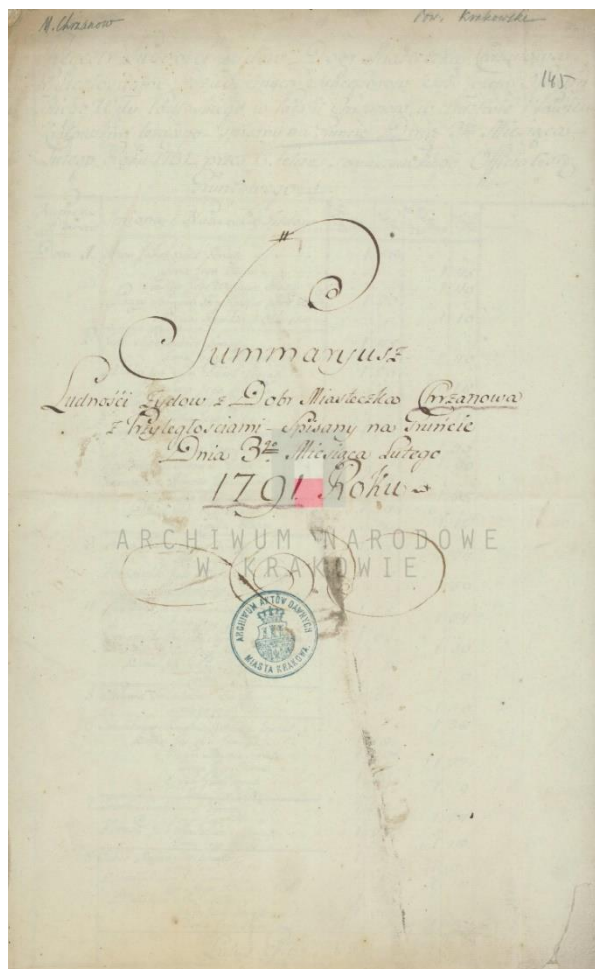
W roku 1791 ludność żydowska Chrzanowa sięgnęła 345 osób, w tym 174 mężczyzn i 171 kobiet. Wśród mieszkańców znaleźli się rabin, bakalarz oraz przedstawiciele charakterystycznych dla Żydów zawodów takich jak pachciarze czyli dzierżawcy, handlarze, złotnik, a nawet chirurg.

Tabela 2 Ludność żydowska i katolicka w Chrzanowie w 1791 roku,

Żydzi			Katolicy		
Mężczyźni	Kobiety	Razem	Mężczyźni	Kobiety	Razem
174	171	345	667	673	1340

źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie, Spisy ludności [dostępne online]

Rysunek 1 Sumariusz ludności żydowskiej w mieście Chrzanowie w 1791 roku,

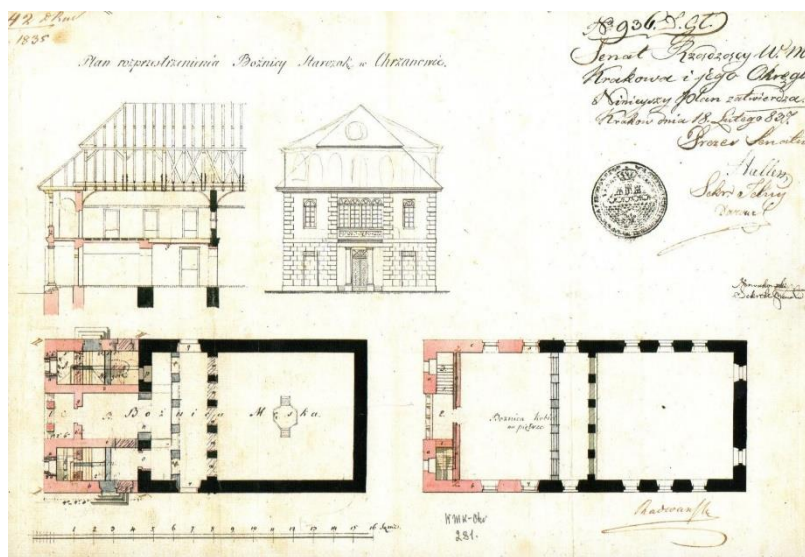
źródło Archiwum Narodowe w Krakowie

W roku 1796 Austria zajęła ostatecznie tereny tworzące w późniejszym okresie część zachodnią Okręgu Krakowskiego, a Żydzi z terenów nowo wcielonych do monarchii austriackiej zostali podporządkowani prawom wydawanym przez nią dla ludności żydowskiej. W 1809 roku, po włączeniu terenów Nowej Galicji do Księstwa Warszawskiego ludność żydowska została podporządkowana prawom w nim obowiązującym. Na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego z terenów Księstwa Warszawskiego zostały utworzone Wielkie Księstwo Poznańskie, które przypadło Prusom, Królestwo Polskie – połączone unią personalną

z Rosją oraz Rzeczpospolita Krakowska, pozostająca pod „opieką” trzech mocarstw rozbiorowych.

Do roku 1817 władzami religijnymi i administracyjnymi starozakonnych zamieszkujących w Chrzanowie i okolicy był kahał chrzanowski. W chwili wejścia w życie *Statutu urządzającego starozakonnych* uległy likwidacji dotychczasowe władze. Z chwilą ogłoszenia *Statutu* uległ likwidacji kahał chrzanowski, a Żydzi zamieszkujący Obwód Chrzanowski zostali pod względem administracyjnym podporządkowani wójtom gmin. Na czele obwodu został postawiony Komitet na czele którego zawsze stał chrześcijanin. W skład Komitetu wchodziły trzy osoby: rabin oraz dwóch Żydów zamieszkujących obwód (A. Babiński, 2019, s.)

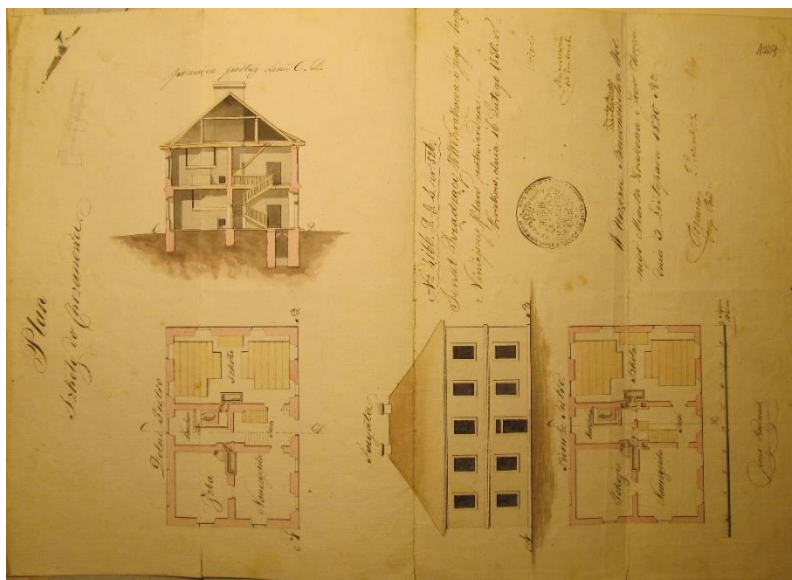
Do głównych zadań Komitetu Starozakonnych należało między innymi tworzenie tzw. etatu komitetu czyli budżetu, z którego opłacano wszelkie potrzeby gminy żydowskiej.

Rysunek 2 Plan rozprzestrzenienia Bożnicy Starozakonnych w Chrzanowie, Archiwum Narodowe w Krakowie

W 1829 roku staraniem Komitetu Starozakonnych rozpoczęto prace przygotowawcze do przeprowadzenia remontu synagogi chrzanowskiej. Trwały one prawie 10 lat. Prace remontowe ruszyły dopiero na przełomie lat 30 i 40 XIX wieku.

Uczęszczanie dzieci żydowskich do szkół początkowych regulowały przepisy *Statutu Organicznego Urządzającego Szkoły Początkowe* oraz *Statutu urządzającego Starozakonnych*. Ten drugi ze statutów znosił wszystkie żydowskie szkoły publiczne. Publiczna szkoła żydowska została odtworzona dopiero w roku 1834(A. Babiński, 2019, s. 77 - 80).

Rysunek 3 plan szkoły początkowej w Chrzanowie,

źródło: Archiwum Narodowe w Krakowie, WMK XV, s. 129

Po wcieleniu Wolnego Miasta Krakowa do monarchii austriackiej pierwotnie pozostawiono przepisy krakowskie. W dalszym ciągu wielkie znaczenie w życiu społeczności żydowskiej odgrywał obwód starozakonnych w Chrzanowie i jego komitet. Obwód i komitet zostały w latach 50 XIX wieku przekształcone w izraelicką gminę wyznaniowa wraz z izraelickim okręgiem metrykalnym.

W 1876 roku na terenie Galicji został wprowadzony nowy podział na żydowskie gminy wyznaniowe oraz okręgi metrykalne, wśród których znalazł się Chrzanów. Chrzanowski okręg metrykalny objął 54 miejscowości. Dopiero w roku 1890 chrzanowska gmina wyznaniowa uzyskała swój statut, który został zatwierdzony przez Namiestnictwo we Lwowie w 1910 roku (A. Babiński, 2016, s. 96, 97). Po dopuszczeniu ludności żydowskiej do pełni praw obywatelskich, w związku z tym, że stanowili większość mieszkańców Chrzanowa, opanowali oni radę miejską. Aż do roku 1918 obsadzali w niej ważne stanowiska, między innymi zastępcy burmistrza i burmistrza (A. Babiński, 2016, s. 102-114)

W listopadzie 1918 roku, na tle rozgrywających się wydarzeń dochodzi nie tylko na terenie powiatu chrzanowskiego do wystąpień antyżydowskich, rozwiązania dotychczasowej Rady Miejskiej i zastąpienia jej przez organ, w skład którego weszli jedynie radni wyznania katolickiego. Po kilkunastu dniach niepewności dokooptowano na powrót do Rady Miejskiej radnych żydowskich, ale już nie stanowili oni większości. W wyborach do Rady Miejskiej w 1933 roku Żydzi zdobyli 10 mandatów w tym ortodoksi 6, a syjoniści 4. Starania Bundu, który wystawił w Chrzanowie *Socjalistyczną Listę Robotniczą* zakończyły się porażką (K. Pabis – Cisowska, 2016, s. 224-225).

Rysunek 4 Pieczęć stowarzyszenia Bnei Zion,
źródło: Żyli wśród nas..., s. 327

Żydowscy mieszkańcy Chrzanowa prowadzili podobnie jak w okresie wcześniejszym, aktywne życie społeczne i kulturalne. Działy tu między innymi: 1) Towarzystwo opieki nad sierotami żydowskimi, 2) Oddział Centralnej organizacji Opieki nad dziećmi żydowskimi, 3) Stowarzyszenie Opieki nad żydowską młodzieżą „Haszomer – Hacair” 4) Związek Żydowskich Inwalidów Wojennych, 5) Towarzystwo Tomchej Emijem wsparcie dla przejezdnych ubogich w Chrzanowie, 6) Stowarzyszenie Emunej Izrael, 7) Stowarzyszenie Bnej Eminu, 8) Stowarzyszenie Ahawas Tora, 9) Stowarzyszenie Chewra Kadisza, 10) Koło Żydowskich Kobiet w Chrzanowie, 11) Stowarzyszenie Talmud Tora, 12) Żydowski Klub Sportowy Makabi, 13) Żydowski Związek Miłośników Sztuki Anski, 14) Gordonja, 15) Kultur Liga, 16) Stowarzyszenie Bnei-Zion. (K. Pabis – Cisowska, 2016, s. 224-225).

W dniu 1 września 1939 roku wybuchła II wojna światowa. Już w dwa dni później 3 września, żydowscy mieszkańcy Chrzanowa zaczęli uciekać przed Niemcami na wschód. W dniu 4 września 1939 roku do Chrzanowa wkroczyły wojska niemieckie. Dzień później Wehrmacht w pobliskiej Trzebini rozstrzelał 90 osób w tym 87 Żydów, którzy uciekli z Chrzanowa (A. Namysło, 2016, s. 248)

Od 23 listopada 1939 roku stał się on częścią, utworzonej 26 października rejencji katowickiej. Sprawę komplikował dodatkowo fakt, że przebieg granic policyjnej, administracyjnej i celnej znacząco się różniły. Granica policyjna oddzielała Górny Śląsk od wcielonych do Rzeszy terenów, należących przed wojną do województwa krakowskiego i kieleckiego. Granica policyjna na terenie powiatu chrzanowskiego biegła nurtem Przemszy, natomiast granica administracyjna i celna biegły od Ostreżnicy, przez Dulową opierając się o Wisłę. Przeważająca część powiatu chrzanowskiego (75% przedwojennego terytorium) z ośrodkami przemysłowymi w Chrzanowie, Trzebini, Jaworznie i Libiążu, została anektowana przez III Rzeszę. Wschodnia, rolnicza część powiatu chrzanowskiego z Krzeszowicami została wcielona do krakowskiego powiatu ziemskiego, stając się tym samym częścią Generalnego Gubernatorstwa. W dniu 23 listopada 1939 roku na terenie wcielonym zostało wprowadzone niemieckie przepisy obowiązujące już na Górnym Śląsku. Zostały wprowadzone przepisy wymierzone przeciwko ludności polskiej i żydowskiej, a w budynkach odebranych żydowskim

mieszkańcom Chrzanowa umieszczono siedzibę landrata i komendę policji niemieckiej (T. Fałęcki, I. Sroka, 1999, s. 14-18). W dniu 21 grudnia 1939 roku Niemcy wprowadzili dla ludności żydowskiej, poza dziećmi do 10 roku życia, obowiązek noszenia białej opaski z niebieską Gwiazdą Dawida.

W dniu 17 września 1940 roku wyszło niemieckie rozporządzenie, nakazujące konfiskatę majątku żydowskiego za wyjątkiem przedmiotów osobistego użytku oraz pieniędzy i papierów wartościowych do sumy 1000 złotych. W związku ze złą sytuacją aprowizacyjną na terenie Chrzanowa i powiatu chrzanowskiego władze niemieckie zezwoliły w roku 1940 na otwarcie zamkniętych sklepów żydowskich. Musiały być one jednak oznaczone Gwiazdą Dawida i napisem Jüdisches Gescheft. Działały one do roku 1942, czyli do czasu wysiedlenia Żydów do obozu zagłady w pobliskim Auschwitz. (A. Namysło, 2016, s. 250-251)

Pod koniec 1939 roku powstała w Chrzanowie Rada Starszych, nosząca nazwę Komitetu Żydowskiego. Na jej czele stanął, liczący 70 lat, Józef Umlauf. Z drugiej połowie stycznia 1940 roku nastąpiła reorganizacja Rady Starszych. Honorowym przewodniczącym pozostał J. Umlauf. Faktyczną władzę sprawował jego zastępca – 37 letni Bezalel Zucker – przewodniczący miejscowego stowarzyszenia Mizrachi. (A. Namysło, 2016, s. 254-258). Rada Starszych została rozwiązana z chwilą likwidacji getta chrzanowskiego.

Rysunek 5 Żyd idący zaułkami chrzanowskiego getta, źródło: Żyli wśród nas..., s. 259

Getto to zaczęto tworzyć już w styczniu 1941 roku. Najpierw, na mocy rozporządzenia landrata z 4 listopada 1940 roku, wprowadzono w styczniu następnego roku czyli poruszania

się Żydów. Zakaz ten objął plandy położone między ulicą Śląską, Oświęcimską, Focha oraz Aleję Henryka. Zakazano również Żydom uczęszczania do parków. Wyznaczono również dla ludności żydowskiej godzinę policyjną. Mogli się poruszać po mieście jedynie w godzinach od 8 do 9 i od 16 do 17. Dodatkowo Żydzi nie mogli się poruszać po Alei Henryka i ulicach Kadłubka, Słowackiego, Pierackiego, Rynku oraz Placu Dworcowym (A. Namysło, 2016, s. 264-267).

Rysunek 6 Grupa Żydów chrzanowskich po selekcji prowadzona na stację kolejową, rok 1942, źródło: Żyli wśród nas..., s. 262

Getto chrzanowskie zostało zlikwidowane w roku 1943, a jego mieszkańcy zostali wywiezieni do Auschwitz. Z holokaustu ocalał o kilkuset Żydów, którzy urodzili się w Chrzanowie lub mieszkali w nim przed wojną. W maju 1945 roku liczba Żydów zamieszkujących miasto wynosiła 60 osób (A. Namysło, 2016, s. 271-272).

4.2. Wyniki dotyczące metodycznej części projektu.

Przeprowadzenie projektu doprowadziło do tego, że uczniowie posiadli nowe umiejętności. Tak jak zakładano zwiększyła się ich wiedza historyczna. Pracując z różnego typu źródłami zwiększyli swoje kompetencje. Przede wszystkim nabyli kompetencje dotyczące terminowości wykonywanych prac, współpracy w grupie. Praca przy projekcie ukształtowała ich wiedzę dotyczącą nie tylko ludności żydowskiej zamieszkującej Chrzanów. Doprowadziła do upowszechnienia wśród uczniów wiedzy na temat historii, kultury i zwyczajów ludności

żydowskiej, zamieszkującej Chrzanów i okolice oraz stosunków polsko-żydowskich na tym terenie. Wykształciła ona w uczniach umiejętności o charakterze interdyscyplinarnym, umiejętności pracy ze źródłami historycznymi, wykorzystywania różnych źródeł informacji w tym źródeł rękopiśmiennych, książek tradycyjnych, ebooków oraz zbiorów online. Uczniowie nauczyli się analizowania źródeł, analizowania istniejących już danych, gromadzenia materiałów, wykorzystywania materiałów ilustracyjnych – rysunków, zdjęć i skanów, tworzenia tabel i diagramów. Wykształcili umiejętność współpracy w grupie, odpowiedzialności za powierzony temat oraz planowania własnych działań. Umiejętności nabyte w czasie realizowania projektu będą mogły zostać wykorzystane przez nich przy nauce oraz samodzielnym pogłębianiu wiedzy na temat historii lokalnej, a także historii Polski i Europy. Spowodowało to zwiększenie ich zainteresowania badanym tematem. W celu kontroli postępów uczniów w rozwoju ich kompetencji opracowano ankietę, którą uczestnicy projektu są zobowiązani wypełnić. Ankieta jest imienna i składa się z pytań dotyczących umiejętności pozyskiwania źródeł i opracowań, pracy w grupie oraz nabycia wiedzy i nowych umiejętności takich jak korzystanie z różnych źródeł.

V Wnioski

Uczniowie wykonali pracę projektową, która została podzielona na **cztery zadania**: 1. Żydzi chrzanowscy w I Rzeczypospolitej, 2. Żydzi chrzanowscy w okresie niewoli narodowej, 3. Żydzi chrzanowscy w dwudziestoleciu międzywojennym, 4. Żydzi w czasie okupacji, holocaust.

Realizując pierwsze zadanie: **Żydzi chrzanowscy w okresie I Rzeczypospolitej**, uczniowie zdobyli *wiedzę o dziejach ludności żydowskiej, zamieszkującej Chrzanów w czasach I Rzeczypospolitej*. Ustalono, że przedstawiciele ludności żydowskiej pojawili się w Chrzanowie przed 1590 rokiem, a pierwszym znanym z imienia Żydem był Jakub – właściciel chrzanowskiego lombardu. Dodatkowo uzyskano informacje o tym, że możliwość pojawienia się i rozwoju zawdzięczali temu, że Chrzanów był miasteczkiem prywatnym i nie obowiązywało w nim *pivilegium de non tolerandis judeis*, czyli przywilej nie tolerowania ludności żydowskiej.

Nie zdołali ustalić rocznej daty wyodrębnienia się przykahałku chrzanowskiego z kahału olkuskiego. Zdołali jedynie ustalić, że nastąpiło to w I połowie XVIII wieku. Udało się im natomiast ustalić imiona pierwszych rabinów chrzanowskich.

Korzystając z dostępnego online spisów katolików oraz ludności żydowskiej zamieszkującej Chrzanów podają dowiedziano się jaki był stosunek liczbowy Żydów do ludności chrześcijańskiej w Chrzanowie.

Opracowując drugie zadanie „**Żydzi chrzanowscy w okresie niewoli narodowej**” uczniowie pozyskali *wiedzę dotyczącą rozwiązania kahału chrzanowskiego, utworzenia Komitetu Starozakonnych Obwodu Chrzanowskiego w Wolnym Mieście Krakowie oraz emancypacji ludności żydowskiej w okresie przynależności Wielkiego Księstwa Krakowskiego z Galicją do monarchii austriackiej*.

Realizując trzecie zadanie „**Żydzi chrzanowscy w dwudziestoleciu międzywojennym**” uczniowie zdobyli *wiedzę o historii Żydów w tym okresie. Po zapoznaniu się z literaturą przedmiotu i przeprowadzeniu rozmów z kompetentnymi osobami dowiedziano się o istniejących w Chrzanowie organizacjach społecznych, kulturalnych oraz życiu politycznym ludności żydowskiej*.

Realizując ostatnie zadanie projektu **Żydzi w czasie okupacji** uczniowie zdobyli *wiedzę o losach ludności żydowskiej w latach 1939 – 1942*. Przeprowadzając badania dowiedziano się przede wszystkim, że Chrzanów wraz z zachodnią częścią powiatu chrzanowskiego został po

przegranej przez Polaków kampanii wrześniowej włączony do III Rzeszy. Dowiedziano się o tym, że pierwsza egzekucja Żydów chrzanowskich została przeprowadzona już 5 września, a ograniczenia wprowadzane przez władze okupacyjne nasilały się z trwaniem wojny. Najpierw doprowadziły one w sposób planowy do pauperyzacji ludności, następnie utworzyły getto oraz Radę Starszych w Chrzanowie, a w końcu o doprowadziły do eksterminacji Żydów.

Realizowany projekt miał wielkie znaczenie dla edukacji szkolnej. Doprowadził do tego, że uczniowie nabyli umiejętności w zakresie interakcji międzyludzkich. Praca nad nim okazała się więc jednym z ważniejszych elementów edukacji historycznej i informacyjnej. Uczniowie realizując go zdobyli lub zdobywają umiejętności, które będą im przydatne w przyszłości. Do tych umiejętności możemy zaliczyć rzetelność zgromadzonych informacji, ich analizę i krytyczną ocenę zebranych materiałów dotyczących projektu.

Aneks

Ankieta ewaluacyjna

1. Czy realizacja projektu *Ludność żydowska w Chrzanowie* sprawiła ci trudność

Tak

Nie

Jeżeli Tak to dlaczego.....

2. Z jakich materiałów/informacji korzystałeś/łaś w czasie pracy nad projektem

Dokumentów udostępnionych przez Muzeum w Chrzanowie

Źródeł znalezionych na portalu <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/>

Źródeł i opracowań drukowanych

Informacji uzyskanych od „świadków historii” (podaj od kogo)

.....
.....
.....

3. Czy dobrze pracowało ci się w grupie projektowej

Tak

Nie

Jeżeli nie to dlaczego.....

4. Czy terminowo realizowałeś/łaś poszczególne zadania projektu

Tak

Nie

5. Czy łatwo było ci dotrzeć do informacji

Tak

Nie

Jeżeli nie to dlaczego.....

6. Czy twoja wiedza na temat historii lokalnej zwiększyła się

Tak

Nie

7. Czy wiesz kiedy pojawili się pierwsi Żydzi w Chrzanowie

.....

8. Czy wiesz co to był Komitet Obwodowy Starozakonnych i kto stał na jego czele

.....

.....

.....

9. Udział w projekcie dał mi:

.....
.....
.....
.....

10. Czy weźmiesz chętnie udział w kolejnym projekcie

Tak

Nie

Imię Nazwisko

.....

Spis tabel

Tabela 1 Szczegółowy harmonogram zadań.....	14
Tabela 2 Ludność żydowska i katolicka w Chrzanowie w 1791 roku,.....	17

Spis rysunków

Rysunek 1 Sumariusz ludności żydowskiej w mieście Chrzanowie w 1791 roku,.....	17
Rysunek 2 Plan rozprzestrzenienia Bożnicy Starozakonnnych w Chrzanowie, Archiwum Narodwe w Krakowie	18
Rysunek 3 plan szkoły początkowej w Chrzanowie, ...	19
Rysunek 4 Pieczęć stowarzyszenia Bnei Zion,.....	20
Rysunek 5 Żyd idący zaułkami chrzanowskiego getta, źródło: Żyli wśród nas..., s. 259	21
Rysunek 6 Grupa Żydów chrzanowskich po selekcji prowadzona na stację kolejową, rok 1942 , źródło: Żyli wśród nas..., s. 262	22

Bibliografia

Opracowania:

1. Babiński A., Chrzanów i ziemia chrzanowska podczas I wojny światowej. Próba rysu historycznego w: Chrzanów. Studia z dziejów miasta i regionu, T. III, Chrzanów 2009.
2. Babiński A., Ludność żydowska Chrzanowa i jej udział w życiu politycznym i gospodarczym miasta w latach 1849-1918 w: Żyli wśród nas...
3. Babiński A. Z., Zachodnia rubież Okręgu Krakowskiego w latach 1815-1855, Katowice 2019, maszynopis rozprawy doktorskiej napisanej pod kierunkiem Prof. Dra Hab. Dariusza Nawrota.
4. Fałęcki T., Sroka I., Chrzanów w latach okupacji, w: Chrzanów. Studia z dziejów miasta, T II, Chrzanów współczesny, Cz. I, Chrzanów 1999
5. Kępiński E., Szymaszkiewicz M., Żydowskie budynki w Chrzanowie – ich historia, przeznaczenie i właściciele w: Żyli wśród nas...
6. Klimowicz A., Projekt – co to takiego w: Z Comeniusem dookoła Europy, Warszawa 2009
7. Małecka B., Żydzi ziemi Chrzanowskiej 1918-1939, „Biuletyn ŻIH” , Warszawa 1998, nr 3 (187), dostępne również online na stronach Żydowskiego Instytutu Historycznego: <https://cbj.jhi.pl/?q=biuletyn&m=metadata>.
8. Mazur Z., Zamiast wstępu. Chrzanowski Kierków w: Żyli wśród nas...
9. Namysło A., Społeczność żydowska Chrzanowa i jej losy w okresie II wojny światowej w: Żyli wśród nas...
10. Pabis-Cisowska K., Żydzi w Chrzanowie w okresie międzywojennym w: Żyli wśród nas...
11. Pacewicz A., Sterna D., Jak pracować metodą projektów? https://www.szkolazklasa.org.pl/wpcontent/uploads/2016/11/jak_pracowac_metoda_projektow.pdf [dostęp 06.02.2021]
12. Pęckowski J., Powiat chrzanowski pod okupacją niemiecką w latach 1939-1945. Wraz z biogramem autora, Chrzanów 2014.
13. Pęckowski J., Chrzanów. Miasto powiatowe w województwie krakowskim. Monografia z 27 ilustracjami w tekście, Chrzanów 1934.
14. Podstawa programowa z historii z 2017 roku w: <https://podstawaprogramowa.pl/Liceum-technikum/Historia> [dostęp 06.02.2021]

15. Polaczek S., Powiat chrzanowski w Wielkim Księstwie Krakowskim. Monografia historyczno-geograficzna, Kraków 1914, dostępne również online w Małopolskiej Bibliotece Cyfrowej.
16. Puścińska A., Projekt edukacyjny -atrakcyjna metoda <https://biblioteka.pl/artukul/Projekt-edukacyjny/9423> [dostęp 06.02.2021]
17. . Razowski Z., Na cztery świata strony. Losy Żydów chrzanowskich podczas Holocaustu „Chrzanowskie Zeszyty Muzealne” T. V, Chrzanów 2017.
18. Ruszkiewicz Maria, Woskowa świeca, „Chrzanowskie Zeszyty Muzealne” Tom I, Chrzanów 2009.
19. Sadło-Ostafin A., Zespół synagogałny na placu Estery w Chrzanowie w: Żyli wśród nas...
20. Wyzina W., Kierków. Zabytek za kamiennym murem. Wydawnictwo towarzyszące wystawie, Chrzanów 2005.
21. Zacny F., Żydzi w Chrzanowie w XVII i XVIII wieku w: Chrzanów. Studia z dziejów miasta i regionu do roku 1939, Chrzanów 1998.